

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Рижанової Алли Олександрівни про дисертаційну роботу
**Фоміна Володимира Вікторовича «Теорія і практика організації
діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні
(кінець XVIII – початок XX століття),**

подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук (доктора наук) зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність обраної В. В. Фоміним теми зумовлена зростанням кількості дітей та молоді в Україні, котрі залишаються поза опікою родини і потребують суспільної організації діяльності щодо забезпечення їх прав (гарантованих ратифікацією країною Конвенції ООН про права дитини) на виживання, розвиток тощо. Досвід суспільної опіки даної категорії дітей накопичено державними, громадськими, приватними закладами Харківської, Київської, Катеринославської, Одеської, Полтавської, Чернігівської, Таврійської губерній наприкінці XVIII – початку XX ст. Науковий інтерес до теми, наш погляд, активізується тим, що становлення та розвиток системи суспільної опіки дітей у зазначений історичний період відбувалися у подібних до сучасної ситуації (окрім незалежності) умовах, а саме: соціокультурні трансформації (індустріалізація у минулому, інформатизація – нині), що вплинули на соціальне відтворення населення; демократизація соціального буття (зміцнення ролі громадських організацій – у минулому, децентралізація – нині); війни, захоплення території, післявоєнне відновлення соціуму тощо. Результати аналізу історично накопиченого вітчизняного досвіду суспільної опіки дітей та молоді (відкинутого за радянських часів як буржуазного) дозволять українським педагогам не витратити час на повторення помилок, а вдосконалювати систему соціальної допомоги інформаційної доби незахищеним родиною дітям та молоді, ґрунтуючись на найкращих досягненнях системи індустріального періоду, відновлюючи тим самим принцип соціально-педагогічної наступності. Отже, можна констатувати, що В.В.Фомін обрав актуальну соціальну та педагогічну проблему сучасності – систематизація теоретичних положень, обґрунтування етапів та узагальнення досвіду організації

діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.), що забезпечить використання прогресивних здобутків в умовах сьогодення.

Дисертація В.В.Фоміна характеризується чіткою структурою, вона складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (775 найменувань, із них архівних справ – 99, іноземними мовами – 21), 12 додатків. Обсяг кваліфікаційної наукової роботи відповідає встановленій нормі – 391 сторінка основного тексту. В анотаціях до дисертації відображено результати дослідження, наукова новизна отриманих результатів та їх практичне значення, відомості про апробацію результатів дослідження, ключові слова.

Автором переконливо обґрунтовано вибір теми, що держава системно не звертається до ефективного вітчизняного педагогічного досвіду минулого, а чинні заклади суспільної опіки не можуть повною мірою забезпечити потреби країни щодо цілеспрямованого соціального захисту всіх дітей, які цього потребують. Мета і завдання визначені відповідно до об'єкта та предмета наукового дослідження, логічно окреслені суперечності уможливають формулювання головної концептуальної ідеї та взаємопов'язаних концептуальних положень, що визначають стратегію роботи та узгоджуються з науковою новизною. Широко представлена джерельна база відповідає проблемі, хронологічним та територіальним межах дослідження, специфіка яких доцільно визначена. Отже, аналіз вступу рецензованої дисертації, засвідчив, що він представляє загальну характеристику роботи, є достатнім для дослідження обраної автором теми, крім того, науковий апарат, наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи заслуговують на позитивну оцінку.

Варто зазначити, що В.В.Фоміну в цілому вдалося здійснити паритетний та узгоджений аналіз основних наукових категорій, які складають сутність досліджуваного процесу, як у сучасному розумінні, так і в зазначений історичний період, а саме: «заклади суспільної опіки дітей та молоді», «суспільна опіка», «опікунська діяльність», «благодійність», «богадільні», «сирітські будинки»,

«дитячі притулки» тощо. Крім того, відсутність в офіційних документах та наукових працях терміну «державні заклади суспільної опіки» зумовила автора дати йому визначення (с. 94). Ставлячись з великою повагою до термінології минулих часів В.В.Фомін розкриває динаміку сприйняття та доводить не синонімічність понять: «опіка» - «піклування», «патронат» - «патронаж», «незаконнонароджені» - «позашлюбні», «безпритульні» - «бездоглядні» тощо. Це забезпечило усунення можливої неоднозначності розуміння сутності змісту теоретико-практичної складової дослідження.

Реалізуючи культурологічний, аксіологічний підходи в практиці вивчення проблеми автор з'ясовує витoki ідеї соціального захисту дітей та молоді у світовій і вітчизняній думці та узагальнено аналізує перебіг практики цього захисту, порівнюючи досвід Франції, Англії, Німеччини з досвідом Київського князівства, українських земель Російської імперії до 1775 року.

Глибоке опрацювання джерельної бази та визначення теоретико-методологічних засад вивчення означеної проблеми дало підстави автору здійснити типологізацію закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Слід зазначити, що у преамбулі до розділу 3 (с. 164-167) В.В.Фомін доречно наводить класифікацію цих закладів відповідно до сучасної законодавчої бази (при цьому критично її оцінюючи) та надає пояснення щодо видів закладів, категорій дітей відповідно до тогочасного законодавства.

В основу типологізації покладено функціональна приналежність, форма власності та сфера відомчої підпорядкованості. Все розмаїття закладів суспільної опіки дітей та молоді у зазначений історичний період автор за функціональною приналежністю розподілив на загальні для фізично та душевно здорових дітей та на спеціалізовані для дітей з особливими потребами. Автор не просто описує окремі види закладів, а характеризує динаміку їх розвитку, законодавчу базу, особливості контингенту, умови опіки, зміст діяльності (виховання/перевиховання, навчання, захисту, матеріально-фінансового забезпечення тощо), пояснюючи специфіку схожих, наприклад, «робітничих будинків» та «будинків працьовитості» (с.174-175). Особливо детально автор зупиняється на сирітських закладах опіки. Результатом аналізу діяльності загальних закладів суспільної опіки

дітей та молоді в зазначений історичний період стало виокремлення їх функціонально-організаційних напрямів діяльності: освітньо-виховний, соціально-реабілітаційний, превентивно-правовий, матеріально-побутовий. Класифікуючи спеціальні заклади суспільної опіки для глухих, сліпих, душевнохворих дітей В.В.Фомін зазначає, що за кількістю закладів ми відставали від європейських країн, проте підкреслює успіхи вітчизняних педагогів, лікарів у соціальній адаптації, реабілітації, навчанні цієї категорії дітей. У цілому тут збережена назва функціонально-організаційних напрямів діяльності, однак, зрозуміло, дещо змінено зміст. Крім того, дисертант детально класифікує заклади суспільної опіки дітей та молоді за сферами відомчої підпорядкованості, унаочнюючи результати в Таблиці 3.2.2. Підпорядкування закладів суспільної опіки дітей та молоді за сферами відомчих управлінь (кінець XVIII - початок XX ст.)(с.240-242).

Передуючи розкриттю специфіки етапів організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII - початок XX ст.) В.В.Фомін визначає критерії етапізації цього історико-педагогічного процесу: суспільно-політичні, соціально-економічні чинники розвитку українських губерній у складі Російської імперії; нормативно-правові документи, що регламентують діяльність цих закладів; погляди науково-педагогічної громадськості на зазначену проблему; зміст і напрями діяльності самих закладів (дисертація – с.256, автореферат – с.19). Сутнісною характеристикою п'яти етапів є: законодавче оформлення системи піклування і визначення провідних напрямів діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді – I етап; започаткування профілювання діяльності цих закладів – II етап; реорганізація чинних закладів та відкриття нових – III етап; модернізація діяльності закладів та розширення спектру їх соціально-педагогічних послуг – IV етап; інтенсифікація відкриття закладів й поглиблення змісту та напрямів їх діяльності – V етап. Позитивним є не лише наведення динаміки статистичних даних закладів суспільної опіки дітей та молоді відповідно до специфіки українських губерній Російської імперії, але й аналіз розвитку громадської, приватної благодійності щодо представників нової генерації, які потребували соціального захисту, представлення громадських та

науково-педагогічних натхненників становлення та реформування системи суспільної опіки дітей та молоді зазначеного періоду (І. Бецької, М. Новіков, Ф. Янкович, І. Котляревський, А. Мальцев, М. Країнський, А. Говсеєв, К. Грачова, В. Кащенко, Г. та А. Квітки, В. Одоєвський, Є. Гугель, О. Селіванов, В. Герье, К. Лейко, І. та К. Маляревські, І. Сікорський, О. Лазурський та інші).

Визначення прогностичних тенденцій розвитку ґрунтується на узагальненні нормативно-правового забезпечення діяльності означених закладів в умовах сьогодення. При цьому систематизацію змісту діяльності державних закладів в залежності їх відомчої підпорядкованості (станом на 2017 рік) В.В.Фомін наводить в Таблиці 5.1.2. (с. 409-412). Обґрунтування перспектив актуалізації прогресивних педагогічних ідей і ціннісного досвіду організації діяльності суспільної опіки дітей та молоді досліджуваного періоду відбувається паралельно з аналізом цікавих історико-педагогічних форм, методів і прийомів цього процесу. Заслуговує на увагу соціально-педагогічний підхід автора в окресленні цих перспектив, а саме: об'єднання зусиль соціального середовища (педагогів, медиків, юристів) для підвищення ефективності закладів суспільної опіки у вирішенні їх *освітньо-виховних завдань*, зокрема соціального розвитку дітей – прищеплення навичок турботи про ближнього, надання допомоги один одному під час занять тощо; інформування суспільства через ЗМІ щодо проблеми суспільної опіки дітей та молоді, заохочення до об'єднання зусиль громадян для її вирішення в *інформаційно-орієнтованих завданнях*; підвищення відповідальності територіальної громади за становищем сімей з дітьми, акцентування уваги соціуму на роботі з асоціальними сім'ями, громадського контролю за станом вихованців у сім'ях опікунів-піклувальників, усиновителів, державних установах у вирішенні *превентивно-правових завдань* тощо.

Наукова новизна, теоретичне та практичне значення рецензованої дисертації не викликають заперечення, оскільки в її тексті підтверджено концептуальні положення та розв'язано поставлені завдання. Автореферат віддзеркалює основні положення дисертації. Результати опубліковано в 35 наукових працях (монографії, наукові статті у провідних фахових виданнях

України, у міжнародних періодичних виданнях, у збірниках матеріалів конференцій).

Проведений аналіз дисертації В.В.Фоміна «Теорія і практика організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX століття)» дає підстави вважати, що рецензована робота має наукову новизну, теоретичне та практичне значення в контексті демократичного вирішення даної проблеми в нашій країні.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Володимира Вікторовича Фоміна висловимо певні міркування щодо деяких дискусійних аспектів:

1. Підкреслюючи досягнення в обґрунтуванні термінологічного поля дослідження висловлюємо подив, що обране автором пояснення провідного поняття «заклади суспільної опіки дітей та молоді кінця XVIII – початку XX століття» (автореферат – с.16, 32), на нашу думку, не акцентує уваги на сутності та специфіці цих закладів саме для дітей та молоді. Сподіваємося завданням подальших наукових пошуків В.В.Фоміна стане визначення особливостей понять та специфіки діяльності «приватних закладів суспільної опіки дітей та молоді», «громадських закладів суспільної опіки дітей та молоді» поряд з «державними закладами суспільної опіки дітей та молоді» (вже визначеним) в «системі закладів суспільної опіки дітей та молоді».

2. При визначенні витоків становлення суспільної опіки дітей та молоді сумнівним, на наш погляд, є твердження автора, що «турбота про підкинутих дітей, незаконнонароджених, сиріт *завжди* була у центрі уваги *всіх* держав, церкви, приватних осіб» (монографія – с.85; дисертація – с.122). Вважаємо це перебільшенням у гуманізації культури людства, оскільки саме християнство в Європі стало соціокультурною основою поширення цієї турботи, зокрема ідея цінності перед Богом кожної людини, незалежно від бажаності приходу в цей світ для іншого, походження, соціального статусу, нації, раси, віку, здоров'я тощо.

3. На нашу думку, класифікація та характеристика загальних закладів суспільної опіки для дітей та молоді значно виграли би, якщо за логікою віку дітей розпочиналися з сирітських закладів опіки, дитячих притулків, а не з странноприймних будинків, богаділень, робітничих будинків для дорослих.

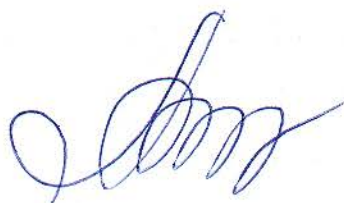
4. Зважаючи на необхідність демократизації та децентралізації сучасного суспільного буття, доцільним, на наш погляд, було би ширше розкрити особливості організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді зазначеного історичного періоду саме за формою власності у параграфі 3.2., а не закладів освіти в різних відомствах від Міністерства народної освіти до Міністерства морського (с.234-237).

5. Оформлення тексту має окремі недоліки, наприклад: В. О. Маштакова (с. 41) представлена і як В. Маштакова, і як О. Маштакова; дещо реферативний характер висновку до четвертого розділу (12 стор.), відсутність посилання в абзаці щодо аналізованого закону «Про покарання кримінальне та виправне» (с. 180) тощо.

Наведені міркування не знижують теоретичну і практичну значущість рецензованої дисертації. Проведений аналіз дослідження Фоміна Володимира Вікторовича «Теорія і практика організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX століття) дає підстави стверджувати, що дисертація відповідає пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 (зі змінами, внесеними згідно постанови Кабінету Міністрів України за №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 та №567 від 27.07.2016 р.), що дає підстави для присудження **Фоміну Володимиру Вікторовичу** наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
соціальної педагогіки Харківської
державної академії культури

А.РИЖАНОВА

20 р.